

manih uvjeta života iskoristilo se u genocidne svrhe. Mnogi preživjeli Srebreničani tvrde, kako su doslovno rekli autorici u intervjuima koje je radila s njima, da im je osjećaj gladi bio gori od straha od granate ili snajperskog metka.

U posljednjem, petom poglavlju ("Osma faza genocida – poricanje", str. 225 – 266) obrađuje se posljednja faza genocida – njegovo poricanje. Nakon počinjenog zločina nastupa osporavanje i negiranje istog. Prema reakcijama na genocid postoje tri kategorije: spasioci, izvršioci i posmatrači. Svaka od njih je posebno obrađena u ovoj knjizi. Posebno su zanimljivi navedeni primjeri svjedočenja pred ICTY-om.

Dr. Bećirević je pokazala da je genocid na prostoru Bosne i Hercegovine bio planiran, koordinirano izveden sa jasnom namjerom u srpskom političkom i vojnom vrhu u Beogradu. Genocidne namjere agresora ostale su iste sve vrijeme rata, a zločini genocida iz jula 1995. godine u Srebrenici bili su samo kulminacija procesa koji je počeo još u aprilu 1992. godine.

Sljedeći zaključak koji se nameće i nad kojim bismo se trebali ozbiljno zamisliti jeste da je negiranje genocida gotovo po pravilu siguran znak da narod u čije ime je počinjen zločin genocida nije prošao fazu osvještenja, te da postoji opasnost da se genocid ponovi ■

Saladin Kovačević

Ulf Brunnbauer, *"Die sozialistische Lebensweise." Ideologie, Gesellschaft, Familie und Politik in Bulgarien (1944-1989)*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 2007, 768 str.

Knjiga čiji naslov u prijevodu glasi "Socijalistički način života. Ideologija, društvo, obitelj i politika u Bugarskoj (1944-1989)" predstavlja djelo kojim je Ulf Brunnbauer stekao zvanje habilitiranog doktora znanosti unutar njemačkog govornog akademskog miljea. Primarna intencija autora je bila da napiše historiju društva u Bugarskoj za vrijeme socijalizma. Pri tome mu kao temeljni koncept služi tzv. socijalistički način života. Glavna pitanja su definicija socijalističkog načina života, način njegova ostvarivanja, kao i rezultati njegove implementacije u svakodnevnom životu "običnih" građana. Autorova pozornost pri tome se fokusira na objašnjenje zbog čega se ideja o socijalističkom načinu života mijenjala tijekom socijalističkog razdoblja.

Brunnbauerovo shvaćanje biti socijalističkog načina života odražava se i u njegovoj dispoziciji rada. Ona se sastoji od triju glavnih dijelova podijeljenih na ukupno deset tematskih poglavlja, koja u svom redosljedu reflektiraju i kronološki razvitak društva kroz prizmu socijalističkog načina života: zamisao-transformacija-intervencija.

Kako autor objašnjava u uvodnom dijelu, takvim postavljanjem znanstvenog predmeta on želi spojiti društvenu i političku historiju. Pri takvom metodološkom pristupu koji nastoji sintetizirati dvije do sada samo separatno analizirane sfere društvene realnosti, politička sfera zadobiva nešto drugačiji značaj. Naime, za razliku

od dosadašnje političke historije koja se sastojala uglavnom u nabranjanju određenih političkih događanja, Brunnbauerov pristup shvaća državu kao aktera u društvenom ambijentu, koji nije homogen, niti posjeduje totalnu moć i koji u svom sukobljavanju s drugim akterima biva prinuđen na kompromise (str. 48).

Ovakvim postavljanjem istraživačkog problema Brunnbauer implicitno ulazi u već poznatu raspravu unutar društvenih znanosti o definiciji "društva", odnosno društvene sfere. Naime, iako društvene znanosti često koriste koncept društva, rijetko ga i definiraju. Rezultat toga unutar historiografije i njezinih teoretskih kao i metodoloških pristupa bio je da se koncept društva i društvene sfere često znalo olako zamijeniti s konceptima kao što su diskurs, kultura ili bi se čak reduciralo na političku stvarnost i njegovu historiju.

Iako autor ne ulazi eksplicitno u debatu definicije društvene realnosti, on je definira kroz prizmu socijalističkog načina života, za čije razumijevanje on postulira sintezu političke i društvene sfere. U dosadašnjoj znanstvenoj tradiciji, ideologija i socijalna praksa ne samo što su analizirane odvojeno nego im se čak pristupalo od dviju različitih disciplina unutar društvenih znanosti, historije i antropologije. Rezultat takve podjele rada unutar disciplina često je vodio već spomenutoj redukciji društvene sfere na samo jedan od ta dva aspekta.

U tome i leži težina, odnosno inovativni moment Brunnbauerove studije, koja u svom teoretskom konceptualiziranju društvene sfere u smislu socijalističkog načina života ne smatra ideologiju i socijalnu praksu, odnosno privatnu i javnu sferu kao dva neovisna društvena segmenta, nego ih postavlja u dijalektičkom odnosu u kojem se oni međusobno uvjetuju.

Prvi dio se posvećuje socijalističkom načinu života kao političkoj viziji, odnosno ideološkoj konstrukciji koja je predstavljala novu *conditio humana* za stvaranje novog *homo communisticus*. Partijska vizija novog društva polazila je od ambicija da što prije agrarnu osnovu društva eliminiira, te stvaranjem nove materijalne realnosti stvori novo moderno industrijsko društvo čija bi se transformacija prožimala i do svih njegovih sfera ne isključujući čak ni privatnu svakodnevnicu, odnosno mentalitet ljudi. Ostvarivanjem ovakve sveobuhvatne hegemonije ideologije nad društvom novi *homo socialisticus* prema partijskom idealu predstavljao je čovjeka kao neumornog discipliniranog radnika, koji bdije da se ne bi promakao unutarnji ili vanjski neprijatelj i koji je bio odan Bugarskoj komunističkoj partiji i Sovjetskom savezu (str. 80).

Ovakva predstava društva, kao i pokušaji masovne mobilizacije za stvaranje nove socijalističke realnosti bili su karakteristični za prve dvije decenije socijalističke ere u Bugarskoj. Pokušaje njezine realizacije kao i prve prepreke ovakvoj komunističkoj utopiji Brunnbauer prikazuje kroz prizmu triju primjera: Omladinske brigade od 1946-1950, osnivanje socijalističkog grada Dimitrovgrada od 1947. godine, te izgradnja Tvornice čelika "Kremikovci" od 1958. godine.

Pri analizi tih, ali i sljedećih primjera autor koristi cijelu paletu izvora kombinirajući pisane i usmene izvore. Akribičnom pretragom arhivske građe, publiciranog medijskog materijala, privatnih neobjavljenih dokumenata u obliku dnevnika, te urađenim intervjuiima koji više govore o restrospektivnoj percepciji događaja za vrijeme socijalizma, Brunnbauer ne samo što dokazuje svoje metodološko umijeće koje zadobiva interdisciplinarnu dimenziju

nego ovakvim historijsko-antropološkim pristupom uspijeva ukazati na polisemilnost i kompleksnost društvene (ne samo) socijalističke realnosti.

Omladinska brigada, Dimitrovgrad i Kremikovci istovremeno su nosili u sebi i ideološku i ekonomsku dimenziju. Primjer omladinskih brigada to slikovito pokazuje. U ideološkom smislu omladina je predstavljala inkubator novog čovjeka sa socijalističkom sviješću, te imala funkciju prikupiti omladinu pod kontrolu države i njezinih direktiva. S druge pak strane, ova je masovna mobilizacija itekako imala i pragmatični ekonomski aspekt regrutacije neplaćene radne snage. Ta je dimenzija pogotovo bila uvjetovana ustrajnošću seljačkog životnog ritma. Čak i nakon migracijskih tokova iz sela u grad, stanovništvo bi se i dalje orijentiralo prema dobi žetve, te u tom periodu kolektivno napuštalo radna mjesta u industriji i vraćalo se u selo radi žetve. Ovakva socijalna praksa nije se mogla iskorijeniti čak ni represivnim administrativnim metodama koje je Partija pokušavala uvesti putem radne knjižice, prijetnjama otpuštanja s radnog mjesta, koja ipak ne bi uslijedila zbog manjka radne snage. Ova je realnost karakterizirala i situaciju u Kremikovcima.

Slične simptome diskrepancije između političke vizije i socijalne prakse autor pokazuje i u slučaju izgradnje Dimitrovgrada, koji je kao ex-nihilo projekt bio metafora za herojsku fazu socijalističke izgradnje (str. 127). Njegova nova realnost, koja se oslikavala u ideološki osmišljenoj arhitekturi i javnim parkovima, trebala je biti srž nove radničke klase i njezinog ambijenta. Njegov je monumentalni karakter, štoviše, trebao služiti kao simbol neuništivog socijalizma. Međutim, glorifikacija grada kroz propagandu Partije u literaturi uskoro

se ispostavila kao samo jedna ravan stvarnosti ovoga grada. Na drugoj ravni, Dimitrovgrad, kao i drugi socijalistički gradovi, ubrzo se pokazao kao još jedan primjer partijskog neuspjeha da diktira novu realnost u društvu. Loša kvaliteta stambene izgradnje, kašnjenje izgradnje zbog manjka radne snage, kao i nedostatna opskrba u stanovima uskoro je rezultirala razvojem socijalnih praksi koje su divergirale od proklamiranih ideala (str. 145). Tako bi se u najkraćem roku javni parkovi pretvorili u vrtove za uzgajanje voća i povrća, ili čak u štale za uzgajanje stoke. Iako, s jedne strane, ovo nije bio ideološki zamišljeni ideal modernog urbanog društva, Partija je s ekonomskog aspekta i njezinog deficita bila prinuđena tolerirati takve privatne ekonomske jedinice na razini porodice, koji su predstavljali strategiju preživljavanja u lošim uvjetima (str. 305). Ovakav proces tzv. privatizacije javnog mjesta od strane građana koje je Brunnbauer obuhvatio izrazom "rurbanizacija", uskoro je prinudio i partiju i narod na međusobno usklađivanje ideologije i socijalne prakse.

Takvim metodološkim pristupom i pluralizmom izvora autor uspješno prikazuje interdependenciju ideologije kao partijskog diskursa i socijalne prakse kao njezinog materijalnog (ne)ostvarivanja. Poklanjajući pozornost i svakodnevnom životu "običnih" ljudi, autor demokratizira historiografski narativ o historiji Bugarske u socijalističkom periodu. Koristeći antropološke i sociološke studije iz toga vremena, autor daje glas i običnom narodu, kao i njegovoj svakodnevici i prikazuje je kao determinirajući faktor socijalističkog načina života. Ovakvim pristupom narodu se pridaje politička dimenzija. Iako on nije imao direktan monopol nad ideologijom i verbalnim diskursom koji je dominirao

oficijelnim javnim prostorom, on je svojim ponašanjem mogao određivati stupanj realizacije političke vizije. U tom smislu razina se moći naroda pogotovo odražavala kroz neverbalne diskurzivne prakse u njegovu svakodnevnom životu, što je često utjecalo i na polje ideologije kao lingvističke konstrukcije realnosti od strane Partije. Budući da autor locira članove partijskog vrha samo u sferi konstrukcije ideološkog aparata i njegova propagiranja, moglo bi se pitati kakve su oni obrasce ponašanja imali u svom osobnom privatnom životu i koliko su i oni sami poštivali ideološke diskurzivne norme dok su sjedili za kuhinjskim stolom u svojim kućama iza partijskih kulisa?!

Činjenica da je ideologija u socijalističkom sistemu predstavljala centralni instrument za legitimiranje partijske uloge kao egzekutora objektivnih zakona pri napretku društvene biti, uvjetovala je održavanje moći kongruencijom ideologije i društvene prakse. Oslanjajući se na ovakve premise, socijalistička je ideologija uskoro postala dinamičan i promjenjiv projekt, ako ne čak i arbitraran, čija bi realizacija uvijek iznova zahtijevala nove napore.

O tome napose svjedoči drugi dio rada, u kome je naglasak na transformaciji ideologije i njezine diskurzivne prakse, pogotovo na razini mentaliteta i svakodnevice. Autor tematski obrađuje razne diskurzivne prakse koje bi propagirale kolektivistički duh u borbi protiv izraženog materijalističkog društva, patriotizam u smislu obuhvaćanja svih društvenih (pa čak i vanpartijskih) slojeva, te borbu protiv tzv. buržoaskog naslijeđa gdje su se podrazumijevale religija, patrijarhalni sistem etc. Centralnu važnost u ovome dijelu autor daje i tzv. Očinskom frontu, kojem bi u jugoslavenskom kontekstu odgovarao SSRN, kao medijatoru

između Partije i društva putem lokalnih institucija, kulturnih domova i organizirane propagande na lokalnom nivou.

Drugi se dio završava poglavljem o disciplinskim mjerama za ostvarivanje socijalističke svakodnevice. Drukčije rečeno, iako je društvena realnost često bila rezultat odnosa između Partije i društva, Partija je itekako označavala i granice tolerancije odnosno fleksibilnosti kada bi se radilo o ugrožavanju reprodukcije njezinih struktura moći. Drugim riječima, represija je bila konstantni instrument vladanja za vrijeme komunističke vlasti u Bugarskoj (str. 700).

U okviru ovog dijela mi ćemo se zadržati na poglavlju o nacionalističkom diskursu koji se pojavio sredinom 60-ih godina i postao karakterističan ne samo za bugarske komuniste nego i za sve ostale socijalističke države.

Domaće ex-jugoslavensko nacionaliziranje političkog foruma, koje je poprimilo centrifugalni karakter, rezultiralo je pluralizmom nacionalnih naracija i nacionalnom heterogenizacijom društva, iz čega je proizašlo i nacionalno priznanje muslimana. Bugarski primjer, međutim, ukazuje na suprotne homogenizirajuće tendencije zamišljenih nacionalnih kolektiva, što je rezultiralo supresivnim pozicioniranjem prema muslimanskom stanovništvu.

Dok je ideološki diskurs oštro osuđivao i pokušavao eliminirati pojave obilježene kao buržoasko naslijeđe (naprimjer, patrijarhalni poredak), s druge strane nastojao je integritati tradiciju nacionalnog identiteta kao imanentni dio socijalističke ideologije. Ovakav instrumentalistički postupak obrazlagan je novom spoznajom o socijalističkom načinu života, koja se već 60-ih godina, za razliku od perioda 50-ih, nije mogla graditi više na *tabula rasa*, odnosno nije više predstavljala oštar rez s

prošlošću, nego je zahtijevala određeni kontinuitet sa starim običajima. Iza ovakve nacionalne retorike ležao je pokušaj Partije da proširi bazu legitimnih identiteta u društvu, te da ideološki obuhvati i onaj dio društva koji se nije identificirao s komunističkom ideologijom.

Brunnbauer ovdje nacionalni diskurs predstavlja u smislu top-down modela, koji je iniciran od strane Partije i implementiran na stanovništvo. Kao rezultat ideološke reorijentacije uslijedila su pojačana izražavanja patriotizma u školskoj nastavi u sklopu predmeta historije, organizirane ekscurzije u muzeje kao propagatore nacionalne kulture, te folklorizacija javnih mjesta. Za ovo poglavlje autor ne osvjetljava reakcije na terenu svakodnevice ljudi, niti dokumentira bilo kakve forme protesta od strane građana. Iz toga možemo zaključiti da je, za razliku od socijalističke klasne retorike, nacionalistički narativ uspješnije omogućavao homogenizaciju društva i donekle ostvarivanje njegove koherentnosti.

Ovakvo institucionaliziranje nacionalističke propagande, koja je trebala služiti homogenizaciji društva, uskoro se pretvorilo u aparat za asimilaciju manjina koja je 70-ih godina poprimila čak i nasilničke karakteristike. Glavna je meta bila muslimanska manjina, čija su tradicija i običaji iz partijske perspektive predstavljali zaostatke predmodernog društva. Usporedimo li primjer Bugarske sa socijalističkom Jugoslavijom, možemo ustanoviti kako je nacionaliziranje političke retorike moglo imati vrlo različite posljedice u socijalističkim sistemima. I dok se u sklopu nacionalnog diskursa u Bugarskoj asimilacijska tendencija prema muslimanima intenzivirala, nacionalna retorika u jugoslavenskom kontekstu u odnosu na muslimansko stanovništvo u suprotnom je pravcu umanjila

patrijarhalne aspiracije, te rezultirala priznanjem nacionalnog statusa muslimana.

Strategija asimilacije u Bugarskoj koristila se raznim metodama, počevši od propagande protiv navodnog ugnjetavanja žene u islamu (no, ni bugarska nemuslimanka nije baš uživala neki bolji status u društvu) preko kurseva o higijeni i načinu oblačenja sve do represivnih mjera, koje su poznate kao nasilno preimenovanje muslimanskog stanovništva u Bugarskoj tokom 70-ih godina. Iako je ovakav politički potez prouzrokovao masovno iseljavanje muslimana u Tursku, represivna se politika iskazala više kontraproduktivnom nego uspješnom u svom nastojanju stvaranja homogenog društva. Jer, iako bi muslimanske žene u javnosti skidale maramu i šalvare, njihova kućna privatna sfera nije se mogla izmijeniti prema partijskim naredbama. Rezultat ovakve politike, dakle, nije bio transformacija svakodnevnice, nego pojačanje izoliranosti muslimanskog stanovništva, distanciranje od Partije i njegovo povlačenje u privatnu sferu kao zaštitni prostor, gdje se mogla njegovati kulturna intimnost (str. 474). Drugim riječima, umjesto jačanja partijske legitimnosti, ovakvim ju je potezima ona samo slabila, što je na kraju rezultiralo partijskim utišavanjem ovakvih tema za diskusiju.

Iz ovog primjera možemo zaključiti da nestajanje određenih aspekata prakse s dnevnog reda unutar partijskog diskursa nije moralo značiti njihovo uspješno eliminiranje. Dakle, jednostrani metodološki pristup analizi samo jedne razine, tj. političke, dao bi ograničenu sliku. Prema tome, pogled samo na politički diskurs pružio bi pogrešan dojam o postojanju određenih svakodnevnih navika u društvu. U ovom slučaju dao bi povoda da se zaključi da 70-ih godina religija (islam) već nestaje u

socijalističkom društvu, jer nestaje i u oficijelnoj ideologiji Partije. Međutim, pomoću antropoloških i socioloških studija, koje autor ovdje koristi iz druge ruke, on ukazuje na persistenciju određenih praksi čak kada one i nestanu s pozornice oficijelne ideologije/propagande/ideološke logike.

Treći dio knjige posvećen je sintezi ideologije i demografskih struktura i njihovih promjena tijekom vremena. U ovom dijelu glavnu pozornost autor pridaje obitelji koja se smatrala *nucleusom* socijalističkog društva, kao i aspektu reprodukcije društva. Ove teme su pogotovo nakon 50-ih godina zadobile centralnu važnost unutar partijskog diskursa, te autor kroz njihovu prizmu na kraju raspravlja o problemu državne intervencije u privatni život građana, te njihove rezultate. Nastojanje države da uđe čak i u najintimniju sferu čovjekova života, kao što su obitelj i seksualno ponašanje, autor osvjetljava u svojim zadnjim poglavljima. Oslanjajući se na tzv. obiteljske kodekse koje je Partija izdavala te vremenom i revidirala, kao i demografske studije, Brunnbauer konstatira da je miješanje u privatni život od strane Partije itekako imalo odjeka, odnosno to nije bio tek jednostavni monolog Partije. Propaganda o seksualnosti u funkciji reprodukcije, o ulozi žene kao majke, ali i socijalističke radnice, te modeliranje oblika obitelji ubrzo je rezultiralo situacijom s dvije oštrice. Sa jedne strane, došlo je do povlačenja građana u svoju privatnu obiteljsku sferu, ali istovremeno i u instrumentalnu glorifikaciju obitelji od strane Partije (str. 604), koja je u obitelji sada vidjela pomoć za ostvarivanje i reprodukciju njezine ideološke, ali i demografske osnove. Politiziranjem i privatne obiteljske sfere, povlačenje građana u njoj time nije više omogućavalo zaštitu od partijskog utjecaja. S druge strane, upravo

ideološko potvrđivanje obitelji od strane Partije rezultiralo je domesticiranjem ideologije, te korištenjem raznih socijalnih privilegija za obitelj, koje su proizašle iz podrške obiteljskih zajednica. Zauzvrat, Partija je u socijalnoj politici, pak, očekivala utjecaj na tokove reprodukcije. Međutim, kao što se u zadnjem poglavlju pokazuje, pronatalistička propaganda, koja se pokušavala ostvariti zabranom abortusa, kao i finansijskom premijom za svako rođeno dijete, nije uspjela preusmjeriti demografske tendencije u poželjnom pravcu. Kao što Brunnbauer zaključuje, to je opet već poznati rezultat koji se dao spoznati i u svim ostalim oblastima društva (str. 690).

Raspad socijalističkog sistema 1989. godine nije značio i nestajanje njegovih socijalnih praksi unutar društva. U zaključnim riječima Brunnbauer naglašava da 54-godišnja vladavina Komunističke partije nije ostala bez traga u životima ljudi, a to zaključuje na osnovi autobiografskih narativa, ali i retrospektivne percepcije na socijalistički period. Iako se socijalistički način života nije mogao etablirati po zamišljenom modelu, on je itekako imao utjecaja na društvo i njegov razvoj. Ali njegova ideološka zamisao možda nije htjela sama sebi priznati da je realnost života kompleksna i da je nije moguće usmjeravati u potpunosti, kao što se ni volja ljudi nad kojima se vlada ne da u potpunosti potčiniti volji vladara (str. 694). Ovakav koncept historije, koji je napose inspiriran konceptom politike vladanih¹ Jamesa Scotta ne samo što revidira općepoznatu reputaciju socijalističkog poretka kao totalitarnog režima već napokon pridaje značaj običnom narodu kao itekako bitnom akteru i određivaču

¹ James Scott, *Domination and the Arts of Resistance. Hidden transcripts*. London: 1991.

dinamike historijskih procesa.

Autorovo djelo, iako je preopširno i preopterećeno detaljnom naracijom (pitanje je koliko će se entuzijasta odlučiti da pročita 705 stranica teksta), ono je bitan doprinos u njegovom teorijskom i metodološkom pristupu historiji jugoistočne Evrope i zaslužuje veliku pozornost i pohvale! ■

Iva Lučić

Nijaz Duraković, *Međunarodni odnosi*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka & Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2009, 339 str.

Najnovija knjiga poznatog sarajevskog univerzitetskog profesora *Međunarodni odnosi* pruža neizreciv prikaz subjekata međunarodnoga prava i međunarodnih odnosa. U Predgovoru autor navodi da od 1945. pa do današnjih dana niko nije napisao cjelovitu studiju u BiH iz oblasti međunarodnih odnosa, odnosno međunarodnih političkih odnosa. Kako je ovo, bar prema autoru, cjelovita studija izučavanja međunarodnih odnosa na fakultetima u nas, autoru tada vrijedi čestitati na relativno uspjeljoj cjelovitoj studiji izučavanja i istraživanja, te konciznoga prikazivanja ove i naučne i praktične problematike u formi pisanoga djela.

U prvome dijelu knjige, nakon uvodnih razmatranja, autor pruža različite teorije i pristupe u izučavanju međunarodnih odnosa. Dat je jedan osnovni prikaz i sadašnjih modernih a i teorija koje su uglavnom bile zastupljene u bližoj ili daljnjoj prošlo-

sti. Međutim, na strani 18. stoji podnaslov: *Različite teorije i pristupi u izučavanju međunarodnih odnosa*, gdje se na samome početku govori o nauci, razvoju nauke, korijenima i razvoju međunarodnih odnosa kroz historiju čovječanstva. Iz svega ovoga proizlazi da autor nije dovoljno pozornosti pridao izučavanju općih i osnovnih pojmova u nauci međunarodnih odnosa, kao ni historijatu i razvoju ove naučne problematike i u svijetu i u nas. Nejasno je zašto autor nije na samome početku i prostorno a i tematski odvojio predmetne cjeline i pokušao ih na kompaktan način prikazati, prije nego se upustio u prikazivanje najzastupljenijih teorija i pristupa izučavanju međunarodnih odnosa.

Nadalje, autor prikazuje dva osnovna subjekta u međunarodnome pravu i međunarodnim odnosima: državu i međunarodnu organizaciju. Kod države autor daje prikaz esencijalnih sastojaka za bivstvovanje jednog političko-pravnog entiteta kakav je država: teritorija, stanovništvo i državna vlast. Kod međunarodnih organizacija kroz čitavo se poglavlje prožima osnovna podjela ovih organizacija na vladine i nevladine organizacije. Druge podjele međunarodnih organizacija na mjestima su prisutne, ali im nije data prevelika pozornost. Otvoreno je pitanje: zašto autor nije više stranica svojega pisanoga djela posvetio prikazivanju osnovnih subjekata koji ulaze u međunarodne, transnacionalne i ine odnose u današnjem svijetu? Radi se o vrlo bitnim naučnim područjima i jedino ukoliko ih autor zna na kvalitetan način prenijeti krajnjim čitateljima, onda je razumijevanje međunarodnih odnosa (odnosa između država i međunarodnih organizacija) kvalitetno i sveobuhvatno. Autor kasnije govori o transnacionalnim subjektima međunarodnih odnosa: tran-